

TÁRCZA.

EVLIA CSELEBI FELJEGYZÉSEI A MAGYAROK HARCZMODORÁRÓL ÉS KATONAI JELLEMÉRŐL.

(Második közlemény.)

EVLIA magyarországi utazásáról szóló II. kötete az 1664–66. évek eseményeit tárgyalja. Ennek az ut-leírásba foglalt krónikának két kimagasló része van: az első a szentgotthardi ütközet leírása, a második pedig a török követség bécsi útja, fogadtatása és tárgyalása. Mindkét eseményben Evlia mint szemtanu vett részt, így leírása forrás az illető esemény történetéhez, másrészt további gazdag adattár a magyar harcsmódo és katonai jellem megrajzolásához. Ezúttal már nem tisztán várharcok, hanem síkságon történő, a harcsmódo egészen új módoát követő összecsapásokról is lesz szó; ilyen volt maga a szentgotthardi ütközet is. A főeseményeket ezúttal is a harcsmódo szempontjából tanulságos apróbb portyázások szakítják meg. Ilyenekben Evlia Cselebi igen szeretett részt venni. Társai előtt, bizonyára a vezérekkel való ösmeretségé, jó viszonya, rokonsága és írástudása miatt is, nagy tekintélyre tett szert, rendszeren ő osztotta el a rablott jószágot, szívesen hallgatták meg véleményét és tanácsait; a csatatervek, portyázások nem egyszer Evlia terve, a melynek sikerültekor a jóleső dicsekvéstől sem tartózkodik. Kövessük tehát a krónikást ismét az ő útjain!

Küprili Ahmed nagyvezír Zerinvár elfoglalása után rövid ideig

Kanizsán pihent, de csakhamar a Rába mentén felfelé, egyenest Bécs ellen indul. Közben engedélyt ad Ahmed Gerajnak, a tatár khán fiának, a portyázásra. Evlia Cselebi azonnal a portyázó sereghez csatlakozik. A Rába mentén, Komár vára közelében (mai neve ismeretlen), a portyázók ellenségre bukkantak. «Mi 350 fegyveres vitéz csárkhádsinak (= les v. kém) előre küldöttünk — beszéli Evlia — s mikor ők előre mentek, nyomban az ellenség csapatai is feltűntek. Mi azonnal összegyülekeztünk és sűrű csapatban haladtunk. Én szegény a győzelmi imádságot olvastam fel szép hangon, miközben a csárkhádsijaink az ellenséghez közeledtek. Az ellenség előcsapatában 100 gyalogos puskás volt s mellette jobb oldalról egy kék selyemzászló alatt csupán 200 főnyi ellenség, bal oldalról pedig egy aranykeresztes, sima, vörös zászló alatt 150 főnyi ellenség jött előcsapatul, de mind nagyon tiszta vitézek voltak. Ily helyzetben a mi csárkhádsijaink azok előcsapatára sortüzet lőttek ki, *azok lovasai pedig kivont karddal a mi csapatainkra rohantak* s ezek a harcztot nem tudván tartani, hátrálva felénk tartottak, a mire az összes ellenség disznócsorda gyanánt tört ránk.» (I. m. II. k. 23. l.) A végbeli vitézek e hősi támadásában egy mai roham török időbeli mását kell látnunk. Persze a török túlerő győzött ezuttal is és Evlia leírását a maga szokott nagyításával így végzi: «Négy óráig harcztoltunk és 586 főnyi ellenségből egyetlen egy ember meg nem szabadult.» (I. m. II. k. 23—24. l.)

Harczászati szempontból talán legérdekesebbek Evlia Cselebinek a szentgotthardi ütközetről szóló feljegyzései. Itt török vereségről és keresztény győzelemről van szó. Hogyan számol el erről Evlia? Mielőtt az ütközet taktikai eljárásait vizsgálónk, bocsássuk előre a fordítónak Evlia hitelességéről, leírásának őszinteségéről írt megjegyzését. *Karácson Imre* szerint «a keresztény sereg győzelmét a török írók közül egyedül Evlia Cselebi mondja el őszintén. A többi török írók, még Rásid efendi is, csak annyit vallanak be, hogy a Rábafolyó balpartjára áment janicsár csapatot, mely csak csekély része volt a török haderőnek, a keresztények legyőzték ugyan, de a sereg zöme, *a megszámlálhatatlan iszlám sereg* — amint Rásid írja — *erősen megállott a helyén, hogy Isten segítségével a hit ellenségén bosszút álljon, de a hit ellensége a tulsó partra átmenni nem merészelt.* Sőt a jelenlegi török történetírók is a szentgotthardi vereséget nem tartják nagynak, mert a békekötés olyan volt, mintha a török haderő győzött volna.» (I. m. II. k. 60. l. jegyzet.) *Marczali Henrik* történelmében (Magyarország története, Budapest 1911. 486. l.)

az egész ütközetről csak ennyit jegyez fel: «Zerinvár bevétele után északra indul a nagyvezír. Szent-Gotthárdnál a Rába átkelőjénél, útját állja Montecuccoli, kihez már a francziák is csatlakoztak. A török merész támadása zavarba hozta eleinte a keresztyen tábornokot, de a francziák heves rohama, melyre nem is kaptak parancsot, megállítja az ütközetet, s a sorakozó vasas németek pedig teljesen szétverik a folyón már átkelt török sereget. (1664 aug. 1.) *Mátyás ideje óta magyar földön ez volt az első döntő győzelem.* De nem magyarok vívták ki és ezért nem is ők szabták meg a béke föltételeit.» Milyen új adatot csatol ehhez Evlia, ad-e szerepet a magyarságnak ebben az ütközetben is? «Az ellenséget a túlsó oldalon sehol sem lehetett látni, készüléteket tettek tehát a folyón való átkelésre és a nagyvezír 300 vitézt a túlsó partra küldött. Észrevették, hogy a folyón csak a kengyelig ér az átjáró vize. Az összes divántagok és öregek tanácskozással gyűltek össze s megállapodásuk így szólt: A Rábafolyón híd kell készíteni és Német-Ujvár alól Bécs városához menjünk s azt ostrom alá vegyük. Azt azonban egyik sem gondolta meg, hogy a téli napokban hogyan fognak majd Bécsig és Prágáig elmenni, mikor a katonaság a tél óta már a harmadik hadjáratot végezte s nagyon elgyengült». (I. m. II. k. 55. l.) Tehát Evlia már jó előre előkészíti a szerencsétlen helyzetet és kutatja annak okait és mentéseit. Az átkelés tényleg megtörtént. A janicsárok és a gyalogság egy része átkelt, míg a nagyvezír a tartalékesapattal a folyó innenső oldalán táborozott. «Az ellenségéből — írja Evlia — egyszerre 10,000-en mentek ki a csataterre s ez a csatater igen tágas volt, négy oldalról azonban sűrű erdők övezték. Ebből az erdőből hirtelen 5—6000 főnyi ellenség lovagolt elő s ezek erősen nekikészülődtek az ütközetnek. Az előcsapat az előcsapattal összekeveredett s egy szempillantás alatt kardot rántottak egymásra... Hála Isten! A hitharczosok győztek.» (I. m. II. k. 60. l.) Ez az első győzelem ugyanis, a mely megvan Marczali történelmében is. Ekkor hozzák a vész hírt a nagyvezírnek, hogy az ellenség hat oldalról közeledik. A nagyvezír még több segédsapattal küld át a folyón. Evlia a folyó túlsó partjáról a nagyvezír közeléből nézi a kifejlődő ütközetet. *A felvonuló ellenség között az első között a magyarokat említi.* «Bal oldalon¹ mintha piros vérbe mártva lettek volna, piros ruhás, zöld bársonyos, fehér parókás franczia katonák tűntek fel s csapatokban felvonultak. Azután Zerín-Oglu (Zrinyi), Battyán-Oglu (Battyányi), Nádász-Oglu (Nádási), Gepán-

¹ T. i. a bal szárnyon!

Oglu (Frangepán) szlavóniai, mekemóriai (muraközi) bórdolmányos, zöld posztókalapos, kettőslovú, kovaköves puskás csapataik jöttek és Rába-folyó jobboldalán állottak meg. Azután báljemez ágyúkkal 40—50,000 gyalogos német katona vonult fel csapatonként s ezeknek vezérei Zuze (Souches) nevű vezér és Mantikukule vezér voltak.» (I. m. II. k. 63. l.) Evlia tehát tényleg említi azt a vakhírt, a mi a török seregben elterjedt, hogy Zrinyi Miklós is részt vett a szentgotthárdi csatában.¹ Történelmi tény azonban, hogy Zerinvár felmentésére menni nem akaró Montecuccoli seregéhez Zrinyi sem akart csatlakozni. De a vakhír jellemző. A mint *Karácson* is oly szépen mondja, Zrinyinek csupán a neve is felér egy hadsereggel, oly félelmes alak volt a törökök előtt. A jó hazafi Evlia a felsorolás után ismét az előre megérzett vereség mentségeihez fordul, midőn így szól: «Az iszlám sereg már az előbbi ütközetben részt vett s fáradt és elgyengült volt; húsz nap óta túrték az esőt; lovaik is, maguk is elerőtlenedtek.» (I. m. II. k. 63. l.) A török haderő elhelyezkedése a következő volt: Iszmail pasa a budai katonasággal és más határszéliekkel az előcsapatot alkotta; jobb szárnyon a halebi pasa, Gűdsi és Szalik pasák, *középen a nagyvezír katonaságával a boszniai és Iszmail alajbég mentek. Középen voltak még a nagyvezírnek 10,000 válogatott vitézei és 20,000 puskás janicsár.* «Azonban helytelen intézkedést is tettek — írja Evlia — midőn a katonasággal 40—50 sáhi ágyút nem vittek. Másik helytelen intézkedés az volt, hogy a janicsárok a sánczokból kimentek s gyalogos katonaságot küldtek harcza sík helyen ellenség ellen.» (I. m. II. k. 64. l.) Az előbbi a sereg általános elgyengültsége mellett ez már elfogadhatóbb taktikai hiba volt a török sereg részéről.

Az első általános összecsapás ismét a töröknek kedvezett. «Az ellenség az ütközet kezdetén — írja Evlia — csapatonkint összezúródni kezdett. Az ellenségből a német hadosztály mindjárt kezdetben megbomlott s a hegyek felé futott, úgy, hogy csak Német-Ujvárnál vett lélekzetet. A hitharczosok ezt a megbomlást örömmel adták hírül egymásnak s az ellenséget nyomon üldözve, szétszóródtak.» (I. m. II. k. 65. l.) Ekkor jött a francziák híres támadása, amely megváltoztatta a csata kimenetelét. «Hat órán át tartott az ütközet», — meséli tovább a krónikás (U. o.). — «Az ellenségnek folytonosan

¹ Magyar csapatok csakis a küzdelem végén értek be a csata terére. *Rónai Horváth Jenő* Az 1664. évi Mura-Rábamelléki hadjárat stb. cz. értekezése. *Hadtört. Közlem.* 1891. évf. 646. l.

friss segélycsapatai érkeztek s a győzelemtől megittasodott ellenség hét irányból olyan ágyú- és puskagolyó-záport hullatott, hogy a nagyvezír szaridseinek felénél több mindjárt a csata kezdetén vértanu lett.» A megfutamodott német sereg üldözéséből visszatért török csapatok is így jártak, a vértanuság serbetjét itták meg. A szegény Evlia, ki időközben átjött a Rábán és egész közlről nézte a csatát, folyton a Koránt énekelte, majd, midőn a vereséget látta, búsan ment vissza a nagyvezír dombjára és jelentette a csapást. A visszavonulók alatt a kötéllíd leszakadt és tömegestül a folyóban pusztultak el. A tulsó oldal a nagyvezírral együtt mindezt tehetetlenül nézte, legfeljebb kötelekkel igyekeztek kimenteni a folyóból, a kiket lehetett. Az ellenség (már t. i. Evlia szempontjából) oldalán rekedt Iszmail pasa 10,000 emberével kétszer is újból kezdte a csatát, oroszlánbátorsággal harcoltak, mégis mindannyian vértanukká lettek. «Az ellenség ezt a helyzetet látva, azt mondá: Az alkalom a a miénk! s az iszlám katonaságot üldözte és egész a Rába-folyó partjág eljött vele, de ott megállott. Ennyi iszlám katonának elmerülését látva, még az ellenség is elnémult.» (I. m. II. k. 70. l.) A nagyvezír hősiesen túrta a csapást, megmenteni igyekezett legalább azt a látszatot, hogy nem teljesen tört meg a törökség. Ezért egy napig még a Rába partján maradt. Az esetettek felsorolása után bánatosan jegyzi meg a jó Evlia, hogy *«ez a szerencsétlenség a vezető emberek önhittségének s tanácskozás nélkül való helytelen intézkedésüknek eredménye lett»*. (I. m. II. k. 72. l.) A fordító Karácson Imre a szentgotthardi ütközet eme előadását a következő nevezetes megjegyzéssel kíséri: *«A török hadsereg vereségét Evlia Cselebi a török íróknál szokatlan őszinteséggel bevallja. Az ő előadásából nyilván következtethető az is, hogy a császári hadsereg fővezére, Montecuccoli maga sem reménylette ezt a győzelmet, mert a megzavart török sereget nem merte üldözni, hanem időt engedett a nagyvezírnak, míg szétfutott csapatait összeszedte, azután pedig békességesen hagyta elvonulni. A török haditanácsban igazuk volt azoknak, kik Montecuccoli megfélemlítésére számítottak azáltal, hogy Székesfehérvár felé vette az útját a nagyvezír»*. (I. m. II. k. 73. l. jegyzet.) E szavak alapján, de Evlia Cselebi egész őszinte és pontos elbeszéléséből kiolvasható történelmi igazság következtében is egy nagy történelmi tévedést kell helyreigazítanunk, mely vörös fonálként végig húzódik az összes történelmi könyveinkben: *Montecuccoli nem érdemli meg a vasvári béke miatt azt az erős szemrehányást, a melylyel a magyar történetírók illetik (Marczali is!), nem ösmerte*

fel győzelme értékét és így nem is használhatta ki azt teljesen. Ez a szentgotthárdi ütközetnek Evlia Cselebi előadása nyomán levonható legnagyobb tanulsága.

A békekötésben is nyoma van Evlia tanácsadásának. A békének egyik pontjában Lipót császár egyik követe kimondatni kívánta, hogy a Várad közelében levő Székelyhid vára leromboltassék, mivel «az ott levő magyar és német katonaság sokszor összegyülekezik s ha egy nap a békével ellenkező dolgot tesznek, a béke újra megbomlik». (I. m. II. k. 91. l.) De ezt Evlia tanácsára a nagyvezír nem fogadta el, azzal a megokolással, hogy a kérdéses vár nem a császáré, hanem Erdélyé.

Midőn a békekövetség Bécs felé haladt, a határon alkalmat vesz magának Evlia, hogy a magyar nép jelleméről elmélkedjék. A muszulmán író mintegy búcsúzik attól a helytől, a melyet — bár ellenség földje — szívből megszeretett. Ehhez a helyhez a fordító a következő megjegyzést teszi: «Ez a leírás a magyar nép természetéről egyik legérdekesebb fejezete az élelméjű török írónak s az összehasonlítás (t. i. a némettel) igen meglepő». (I. m. II. k. 147. l. jegyzet.) Maga az egész kis fejezet egész terjedelmében, mert minden gondolata jellemző, fontos és találó, a következőkép hangzik: «Ime, itt végződik a magyar vilájet. Innen nyugat felé egész Bécsig, Prágaig és Londsát (ma ismeretlen helységnev) vilájetig német és álámán vilájetek vannak. A magyarok innen oda fegyveresen nem mehetnek, hacsak a németek segítségül nem hívják őket a harciba. Olyankor a magyarok fegyveresen jönnek, csakhogy melléjük ekkor még a magyar katonáknál is több német katonát tesznek őrizetül.»

«A németek és magyarok között a békességes együttélés sohasem volt meg. Egymással nem egyeznek meg s egymásban nem bíznak, mivel a magyarok néhányszor az oszmánoknak meghódoltak s a németek tartományát és népét Szulejmán khánnal feldúlatták. Mind a ketten messiási vallásúak ugyan, de azért egymást éppen nem szeretik. A németek Esztergom és Székesfehérvár felé sem fegyveresen, sem fegyvertelenül nem mennek, mert a magyaroktól félnek és csak nagy csapatban járnak s egymással csak dárda végével beszélgetnek. A németek birodalma azonban erős és terjedelmes, a magyaroké pedig Szulejman khán idejétől fogva, midőn Esztergom vára és a «korona» kezükből kiesett, igen elgyengült s a német a magyarok fölött hatalmaskodva, rájákká tette őket. A németek a magyarok mellett olyanok, mint a zsidók, bátorságuk nincs és kardosan lóra

nem ülnek, hanem csupán gyalogos puskások és gránátosok. Övükön rövid pózna van s mikor lőni akarnak, akkor ezt villa alakban felállítják s azon lőnek. Az oszmán vitézek módjára kézből nem lőnek. hanem szemeiket becsukják s úgy lőnek. Fekete sapkájuk nagy, czipőik orra hosszú, sarka magas, télen-nyáron a keztyűt kezükről le nem teszik».

«A magyar nép országa gyenge, de jó asztaluk van s a vendéget igen szeretik. Országuk gabonatermő ország s a nép földműves. Való igaz, hogy vitéz nép s a tatárok módjára mindenfelé kettős lóval nyargalnak; öt-tíz paripájuk is van s övükön kardot viselnek. Olyan ruhájuk van, hogy a mi végbeli katonáinktól alig lehet őket megkülönböztetni. Kuhejlán lóra ülnek, tisztán járnak, tisztán étkeznek, a vendégre különös figyelmet fordítanak. Foglyaikat nem kínozzák, mint a németek s a kardot az oszmánlik módjára forgatják. Szóval: a magyarok jótermészetűek, reggelenként épp úgy tisztára megmossák az arcukat mint az oszmánlik». (I. m. II. k. 147—148. l.)

Mennyire ellenkezik ezzel a jellemzéssel Montecuccoli beszéde, ki a török követnek — Evlia feljegyzése szerint — a császár előtt így szólt: «A mi magyar katonáinkat semmi módon féken tartani nem lehet; azok tolvajok; ha határaitokon találjátok őket, fogjátok meg s húzzátok őket karóba». (I. m. II. k. 183. l.) Magáról a híres bécsi követségről, melyet Evlia oly részletesen elbeszél, nincs külön feljegyezni valónk, nem érinti tárgyunkat.

Evlia Cselebi könyveit ugyanaz a történelmi szellem lebegi át, a mely *Salamon Ferencz* Magyarország a török hódítás korában című könyvét jellemzi. Párhuzam kedvéért álljon itt egy-két jellemző vonatkozás, általános szemlélődés a jeles magyar történetíró munkájából is, a mely 30 évvel Evlia műveinek feltalálása előtt jelent meg. Salamon így ír a török hódításokról: «A törököt nem hasonlíthatjuk népvándorlások nemzetéhez. E nemzetek új hazát kerestek a megtelepedésre s magukkal vitték asszonyaikat, gyermekeiket minden felkelhető vagyonukkal. A török hódítás Magyarországon csak katonai foglalás volt. A nagyobb harcok után a janicsárok és zsoldos szpáhik tömegesül visszatértek. Tetemesek lehettek azon rendetlen csapatok is, melyeknek foglalkozása a rablókalandok, az ellenséggel folytatandó kisebb fásztó csatározások.» (I. m. 133. l.) Arról a honvédelmi rendszerről pedig, mely a kényszer hatása alatt felváltotta a bandériális hadrendszert, így nyilatkozik: «Míg a rendes katonaságnál a veszély és bajok nöttével fogyton-fogy az önérzet s vele a bátorság és gyakran a fegyelem, mindez a nemzeti hadak soraiban annál

természetesebben emelkedik. A hazafi háta mögött számos egyéb kedves érdek áll (I. Evliánál a várvédelmek történetét), melyek mentől nemesebbek, annál nagyobb erkölcsi erőt adnak. Minél nagyobb a veszély, annál nagyobb az önfeláldozás s annál számosabbak a hősi tettek példái.» (I. m. 164. l.) Valóban ezeket a bölcséleti igazságokat bizonyítja Evlia Cselebi is, ki 6 évi itt időzése után — mint nemes e lenfél — szent meggyőződéssel jelenti ki, hogy a magyar vitéz nép és jó katona.

Dr. VAJTICZKY EMÁNUEL.

ÉVFORDULÓT ÜNNEPLŐ MAGYAR EZREDEK.

(Harmadik közlemény.)

II. Vilmos württembergi király nevét viselő császári és királyi 6. számú huszárezred.¹

1734. január 13-án kelt legfelsőbb pátenssel *Károlyi Sándor* gróf állította fel saját költségén és pedig 10 kompánia erőben Sopronban és Pozsonyban.

Legénységét a következő toborzó, illetőleg sorozó járásokból kapta: 1781-től Nagyváradról, 1830-tól Debreczenből, 1860-tól Debreczenből, Szatmárról és Kassáról, 1867-től Kassáról, Ungvárról és Nyiregyházáról, 1873-tól Losoncziól, Kassáról és Eperjesről, 1883-tól Losoncziól és Egerből, végül 1889 óta a kassai hadkiegészítő kerületből.

Ezredtulajdonosai voltak: *Károlyi Sándor* és *Ferencz* grófok, *Pálffy Rezső* gróf, *Hadik András* gróf, *Blankenstein Ernő* gróf, *Vilmos* württembergi trónörökös és később Württemberg királya, *I. Károly* és végül *II. Vilmos* württembergi király.

A 18-ik században, mikor hadi tetteinek legszebbjeit vitte végbe, ezredparancsnokok voltak: *Baranyay János* báró, *Károlyi Ferencz* gróf, *Forgách Ferencz* gróf, *Szluha György* gróf, *Haller Gábor* gróf, *Reviczky János*, *Sennyey Imre* báró, *Gombos György*, *Ternyei János*,

¹ *Alphons Freiherr von Wrede* Geschichte der k. k. Wehrmacht. III. kötet. Wien, 1901. 260. l.

Gräffer Kurze Geschichte d. k. k. Regimenten, Corps, Bataillons und andere Militär-Branchen stb. Wien. 1801. II. kötet 177. l.